

Bunăstarea subiectivă în noile țări membre ale UE: o evaluare comparativă a tendințelor

Sergiu Bălțătescu
Universitatea din Oradea

Subjective well-being, defined as a personal assessment of one's life, is increasingly used as an indicator for describing the human dimension of social change. It offers a global evaluation of the effects the social transformations have on the average people, filtered through his attitudes and experiences. The present paper focuses on the effects of transition in eleven postcommunist states that joined or are expected to join soon EU (including East Germany). There will be compared the subjective well-being levels at the beginning (1990-1991), in the middle (1996-1997) and towards the end of the transition process (2004-2005), and I will temp an evaluation of recent trends and predict future changes. Main data sources used were World Database of Happiness, Candidate Countries Eurobarometer (2001-2004), and standard Eurobarometers. Contrary to the theory of effects of „transition with different speeds”, patterns of country differences were generally maintained through all this period. The common trend is V-shaped, with a minimum in 1996-1997, supposedly coinciding with or closed to the time when transition crisis hurt most. Only recently national averages seem to return to the initial levels. Close-to-date evolutions in life satisfaction are very slow, almost stagnant. Only the best situated countries can envisage the convergence moments. Other nations haven't arrived in the block starts of catch-up race, showing that effects of successful transition on average people's lives are still waited.

Introducere

După căderea comunismului, statele est-europene au intrat într-o complexă tranziție la economia de piață și democrație. Acest proces a fost lung și dureros. Pentru început a produs în toate țările mai multe pagube structurii sociale și cu siguranță a avut mai puține beneficii decât se aștepta. Pentru unele țări, efectele pozitive încă se lasă așteptate. Speranța a fost alimentată de procesul de pregătire a aderării la UE. Unele state au aderat în 2004, într-un val de lărgire fără precedent, care s-a încheiat la 1 ianuarie 2007

cu aderarea României și Bulgariei. Obiectivul următor este convergența cu celelalte țări membre.

Cum s-a simțit tranziția în țările implicate? La nivel macro-, printre primele efecte au fost dezorganizarea piețelor, crize structurale în economie, creșterea sărăciei, corupției și inegalității, anomia generalizată, declinul domniei legii. Nu toți factorii sunt inerenti schimbării de sistem. Unii sunt doar asociați cu declinul condițiilor economice și societale în regimul comunist, ale căror efecte s-au simțit ani întregi înaintea schimbării politice care a marcat începutul tranziției. Unele efecte –

se consideră – ar fi fost evitabile : pași decisiivi spre reforme structurale ar fi redus dezorganizarea din societate, scurtând durata tranziției. Se consideră că, pentru a elimina efectele negative, statul trebuia să-și mențină rolul conducător în ghidarea tranziției (Zamfir, 2004).

În toate aceste dezbateri, efectele la nivel micro- nu au fost luate în considerare foarte serios. Economisții n-au menționat decât în treacăt suferințele individuale generate în cadrul acestui proces și numai în contextul lipsei resurselor pentru o tranziție de succes (Stiglitz, 2002). Insatisfacțiile, frustrările tot mai mari, sentimentele de alienare personală, anxietățile și depresiile au fost considerate inerente acestui proces. Drept rezultat, nu numai perdanții tranziției au arătat aceste simptome, ci întreg procesul i-a frustrat până și pe câștigători (Graham și Pettinato, 2002).

Studiul se concentrează asupra efectelor tranziției socioeconomice și integrării, dar mai ales asupra rezultatelor lor subiective. Am folosit bunăstarea subiectivă, o evaluare globală a propriei vieți, adesea utilizată ca indicator de schimbare socială (Campbell și Converse, 1972 ; Veenhoven, 2002). Această măsură oferă o evaluare globală a modului cum îi afectează pe oamenii obișnuiți schimbările socioeconomice, filtrate prin atitudinile și experiențele lor.

Cum afectează tranziția socioeconomică, marcată de evenimentele mai sus pomenite, bunăstarea subiectivă a cetățenilor? Pentru a răspunde la această întrebare, m-am concentrat asupra a 11 țări postcomuniste care au aderat sau urmează să adere la UE (inclusiv fosta Germanie de Est). Lucrarea compară nivelele bunăstării subiective de la începutul (1990-1991), mijlocul (1996-1997) și sfârșitul procesului de tranziție și evaluează tendințele recente (2001-2005) încercând să prezică schimbările viitoare.

De ce ar fi relevantă această analiză pentru studiul tranziției? În primul rând, acest proces a fost evaluat aproape numai folosindu-se indicatori economici. Drept urmare, chiar când efectele tranziției au fost dintre cele

mai dureroase, economisții au insistat că ajustările macroeconomice trebuie urmărite fără ezitare sau păreri de rău pentru cei afectați. Astăzi, retrospectiv, fostul economist-șef al Băncii Mondiale, laureat al Premiului Nobel pentru Economie, Joseph Stiglitz, deplânge lipsa de importanță acordată în cadrul acestui proces neplăcerilor cauzate oamenilor obișnuiți (Stiglitz, 2002). Din contră, satisfacția cu viața oferă un alt punct de vedere, mult mai adecvat, asupra modului cum sunt împlinite nevoile oamenilor. Al doilea argument se leagă de observația că indicatorii economici oferă doar o măsură limitată a progresului unei societăți. Ei nu includ măsuri ale „pagubelor colaterale” pe care o economie în dezvoltare le aduce mediului fizic și social al unei țări. Iată de ce suportabilitatea politicilor economice este arareori un subiect de dezbatere. Indicatorii subiectivi iau în considerare o largă sferă de condiții socioeconomice, unele dintre ele imposibil de atins cu măsuri obiective. Dacă măsurile obiective și cele subiective diverg semnificativ pe o perioadă mai lungă de timp, aceasta este un semn că ceva important a fost lăsat de-o parte în timpul procesului. Mai mult, satisfacția cu viața este, între alte măsuri, un indicator al suportului popular pentru politicile de tranziție. O populație foarte nemulțumită e departe de a fi o bună resursă pentru tranziție.

Bunăstarea subiectivă și schimbarea socială

Bunăstarea subiectivă este definită ca modul în care oamenii își evaluează viața în mod global (Andrews, 1991 ; Diener, 1994). Cercetarea în acest domeniu se bazează pe presupunerile că există un sentiment general de satisfacție, că oamenii sunt conștienți de el și că poate fi descris în mod adecvat (Schwartz și Strack, 1999). Când își judecă viața ca fiind bună sau rea, oamenii folosesc diferite standarde, dar cercetătorii pot descrie un număr limitat de domenii relevante care au o importanță în acest caz (venit, slujbă/

ocupație, familie, securitate, relații personale etc.). Pe de altă parte, determinanții bunăstării subiective pot fi grupați în două categorii: *genetici* (înnăscuți) și *de mediu* (sociali). O puternică dispută are loc și acum în ceea ce privește predominanța unuia sau a altuia dintre factori. Una din ipotezele propuse a fost cea a bunăstării subiective ca trăsătură (*trait-like*): bunăstarea subiectivă este o trăsătură psihologică și de aceea nu prezintă variații importante în timp (Stones, Kozma, Hannah și McKim, 1991). Aceasta implică în mod necesar că factorii genetici sunt cei importanți (Costa, McCrae și Zonderman, 1987). Teoria opusă este cea a bunăstării subiective ca stare (*statelike*): bunăstarea subiectivă, se argumentează, „este destul de stabilă pe termen scurt, dar nu și pe termen lung, nici în mod relativ și nici absolut” (Veenhoven, 1994). Potrivit acestei teorii, condițiile socioeconomice reprezintă factorul cel mai important care afectează bunăstarea subiectivă. Abordarea respectivă mai este cunoscută și sub numele de „teoria nevoilor”. Principalul ei susținător este Ruut Veenhoven, care conchide că o persoană este fericită când ofertele societății sunt de calitate, iar cererile acesteia sunt rezonabile (Veenhoven, 2000). O a treia teorie este cea a „standardelor relative”, care implică faptul că evaluarea vieții este influențată de diferite comparații cu mediul social. Într-un articol foarte influent, Alex Michalos conchide că satisfacția, cu diferite domenii ale vieții, este influențată de o diversitate de comparații intra- și interpersonale, precum cea cu starea din trecut sau cea cu propriile aspirații (*teoria discrepanțelor multiple*) (Michalos, 1985). În final, a fost propusă și așa-numita „teorie a culturii”, potrivit căreia există un caracter național care constituie un cadru pentru evaluarea vieții oamenilor (Diener și Lucas, 2000). Fiecare dintre aceste teorii are un anumit suport empiric și, prin urmare, sunt menite să coexiste (Diener și Biswas-Diener, 2000).

Campbell și Converse (1972) oferă o primă perspectivă asupra utilității indicatorilor de

bunăstare subiectivă în evaluarea schimbării sociale. Ei argumentează că monitorizarea stărilor psihosociologice (atitudini și sentimente în rândul cărora includ satisfacția cu viața și fericirea) ale populației conduce la înțelegerea schimbării sociale. Această abordare o completează pe cea bazată pe măsurile „obiective” folosite pentru a configura politicile sociale. Veenhoven explică de ce.

1. Politicile sociale sunt și o problemă de mentalitate.
2. Adesea măsurile subiective sunt mai folosite pentru evaluarea progresului.
3. Măsurile de satisfacție au o calitate comprehensivă în comparație cu sumele scorurilor obiective.
4. Realizatorii politicilor sociale au nevoie de date suplimentare din partea publicului pentru a fi informați.
5. Indicatori subiectivi precum satisfacția și fericirea măsoară îndeplinirea adevăratelor „nevoi” ale oamenilor, și nu doar a „dorințelor” ce pot fi măsurate de sondajele de opinie (Veenhoven, 2002).

Pentru a putea fi folosite în acest scop, numeroase cercetări au fost dedicate stabilității și fidelității bunăstării subiective (Cummins, 2003 ; Diener, 1994 ; Fahey și Smyth, 2004 ; Veenhoven, 2002). Drept rezultat, putem folosi în mod consistent această evaluare personală ca pe o evaluare a condițiilor societale filtrate prin experiența personală a indivizilor.

Bunăstarea subiectivă în tranziția postcomunistă

Lipsește multe date despre evoluția calității subiective a vieții în tranziția postcomunistă, în principal din cauza accentului redus pus pe stările subiective în procesul de transformare. De obicei, economiștii au fost cei care au ținut frâiele tranziției, iar abordarea lor a fost mai degrabă indiferentă la greutățile pe care oamenii din aceste țări au trebuit să le

străbată. O însemnată cantitate de date a venit din partea cercetărilor politice, unde satisfacția cu viața a fost considerată ca ținând de dispoziția generală a populației și fiind un predictor al suportului pentru guvern. A lipsit și infrastructură puternică pentru cercetarea socială, dar și specialiștii în acest domeniu particular. Doar unele din aceste țări (printre care Ungaria, Rusia și România) au produs date în privința bunăstării subiective la începutul anilor '90 și numai pentru câteva sunt disponibile date anuale.

Din ceea ce știm, nivelele de bunăstare subiectivă în aceste țări sunt aproape cele mai reduse din Europa. Este acest fapt justificat doar de condițiile socioeconomice sau există un „caracter național” implicat aici? Întrebarea s-a pus mai întâi în legătură cu Rusia. Comparând indicatorii economici cu cei subiectivi, Veenhoven conchide: „Se pare că rușii sunt la fel de nefericiți cât spun că sunt și au motive serioase să fie așa. Nefericirea actuală nu este cauzată de caracterul național rusesc, ci mai degrabă de tranzițiile generatoare de probleme ce au loc în societatea rusă” (Veenhoven, 2001, 128). Aceste rezultate par să se aplice la multe, dacă nu la toate țările foste socialiste.

Nu există o evaluare globală a tendințelor bunăstării subiective în aceste societăți după căderea comunismului, ci doar câteva studii de caz. Cea mai cercetată a fost tranziția din Rusia (Saris, 2001; Schyns, 2001; Veenhoven, 2001; Zavisca și Hout, 2005). După căderea comunismului, în această țară a avut loc un puternic declin al bunăstării subiective, cel puțin până în 1998, nivelele de satisfacție au părut să se redreseze ușor (Frijters, Geishecker, Haisken-DeNew și Shields, 2005; Zavisca și Hout, 2005). Acest fapt a fost, fără îndoială, strâns legat de deteriorarea condițiilor de trai după căderea comunismului. Același pattern a fost observat în Ungaria (Orsolva, 2002) și România (Bălătescu, 2001, 2004). Declin a apărut chiar și în țări marcate de o creștere a PIB după anii '90, precum Germania de Est, fiind probabil legat de alți factori economici

precum creșterea numerică a șomajului și inegalității sociale (Yuan și Brockmann, 2005).

Cu atât mai puțin s-a scris despre perspectivele pe care noile țări membre le au de a prinde din urmă țările EU15. Delhey (2001), care credem că dă singura analiză de convergență, ia în calcul și indicatori subiectivi, trece în revistă așteptările ultraoptimiste și ultrapesimiste ale cercetătorilor. Optimiștii argumentează că, începând cu statutul lor de candidate, cele mai avansate dintre țările postcomuniste vor trece printr-o creștere puternică și continuă care le va aduce la nivelele celor mai puțin prospere dintre statele membre UE și că „alte țări postcomuniste vor urma” (Rose, 1999, citat de Delhey, 2001). Perspectiva pesimistă este că, în absența unui plan general al UE, discrepanțele între părțile vestice ale continentului „pot mai degrabă să crească decât să scadă” (Mencinger, 1999, citat de Delhey, 2001). Această ultimă opinie pare să fie substanțiată de unele abordări recente. Bornschier, Herkenrath și Ziltener (2004), de exemplu, conchid că șansele de convergență pentru noile țări membre vor depinde de deciziile asupra viitorului sistem de transfer în cadrul UE. Ei găsesc că țările UE au cunoscut un ritm mai rapid de creștere în anii '80 și '90 din cauza transferului în cadrul comunității. Cei mai importanți câștigători au fost țările sărace ale UE, ce au cunoscut o mai puternică creștere economică.

Cât de departe văd oamenii de știință momentul când noile state membre ale UE le vor prinde din urmă pe celelalte? În ceea ce privește Republica Cehă, Ungaria, și Polonia, pe baza diferențelor în PIB per capita, Brüggemann și Trenkler (2005) găsesc că Republica Cehă și Ungaria converg doar către grupul țărilor mediteraneene (Grecia și Portugalia și Spania) și numai Republica Cehă converge către media UE15. Timpul estimat de convergență este de aproximativ 20 de ani. Folosind o simplă extrapolare, bazată pe diverși indicatori socioeconomi, Habich (2005) estimează că pentru România acest proces va lua cel puțin 50 de ani.

Totuși, analiza dezvoltărilor convergente în noile state membre este constrânsă de faptul că seriile de timp pentru indicatorii economici și sociali sunt disponibile relativ de timp, de obicei, de la începutul anilor '90. Aceasta nu ajută prea mult la estimarea convergenței sau divergenței, de exemplu, întrucât aceste serii de timp necesită o perioadă mai mare (Commission of the European Communities, 2004). De fapt, intervalul de timp disponibil este chiar mai redus pentru unii indicatori. În ceea ce privește satisfacția cu viața, de exemplu, nu se poate profita de datele de pe întreg intervalul, pentru că cele mai multe serii de date au forma de V, cu un minim în 1996-1997, ce probabil coincide cu perioada sau este aproape de momentul când dificultățile tranziției s-au simțit cel mai mult. Pe de altă parte, simplele extrapolări sunt mai degrabă inutile pentru că nu pot lua în considerare dinamica așteptată și efectele cumulative ale dezvoltării în aceste țări.

O alternativă este extrapolarea experienței noilor venite în UE15: Irlanda, Grecia, Portugalia, și Spania. Delhey (2001) conchide că procesul de convergență este diferențial. De exemplu, doar Grecia nu a putut reduce diferența în ceea ce privește PIB per capita, dar celelalte țări au reușit aceasta. În cazul cheltuielilor sociale, diferența s-a redus mai repede în toate aceste țări. Doar satisfacția cu viața, după calculele lui, nu arată vreun semn de convergență cu celelalte țări membre. Autorul folosește pentru aceasta o explicație bazată pe cultură, care nu pare foarte de încredere: există, argumentează el, un caracter național care determină punctul de referință pentru satisfacția cu viața. Acest gen de explicație poate fi propus în mod legitim, după părerea mea, doar când toate celelalte explicații, bazate pe situația socială și economică au eșuat. Putem la fel de bine folosi argumentul că oamenii se adaptează circumstanțelor (Brickman și Campbell, 1971) și că aceasta face ca nivelele naționale ale bunăstării subiective să varieze încet,

chiar și după schimbări socioeconomice importante. Cu toate acestea, trebuie să urmărim în analiza noastră nu numai indicatorii economici, ci și pe cei sociali și politici pentru a explica de ce satisfacția cu viața în aceste țări nu s-a schimbat semnificativ după aderarea la UE.

În fine, autorul conchide că „deși împrejurările lărgirii diferă față de lărgirile trecute [...], putem considera în mod rezonabil că, cel puțin pe termen lung, aderarea va fi avantajoasă în mai multe privințe” (Delhey, 2001, 222).

Satisfacția cu viața după anii '90 în statele europene postcomuniste

Din nefericire, până în 2001, doar câteva dintre aceste țări au produs măsuri anuale ale satisfacției cu viața, cum erau disponibile la vechile state membre. Spre deosebire de Eurobarometrul standard, nici *Central and Eastern Eurobarometer* și nici *New Democracies Barometer* n-au inclus un item de satisfacție cu viața. Singura abordare de comparare a tendințelor din aceste țări era să folosim întrebări din diferite anchete, standardizate prin transformare liniară, într-o metodă recomandată de Veenhoven (1993). Am argumentat că această metodă implică un anumit grad de eroare, dat fiind că anumite rezultate generate de ea sunt specifice metodei folosite (Bălătescu, 2006). Totuși, valorile obținute de aceste transformări pot fi interpretate ca o aproximație grosieră a variațiilor mediilor naționale ale bunăstării subiective. Datele au fost extrase din World Database of Happiness (Veenhoven, 2006) și au inclus doar măsurile de satisfacție cu viața citate de același autor (scale de satisfacție cu viața cu patru până la 11 trepte). În cazurile când au fost disponibile mai multe măsuri pentru același an, am luat media acestora. Rezultatele sunt redată în figura 1.

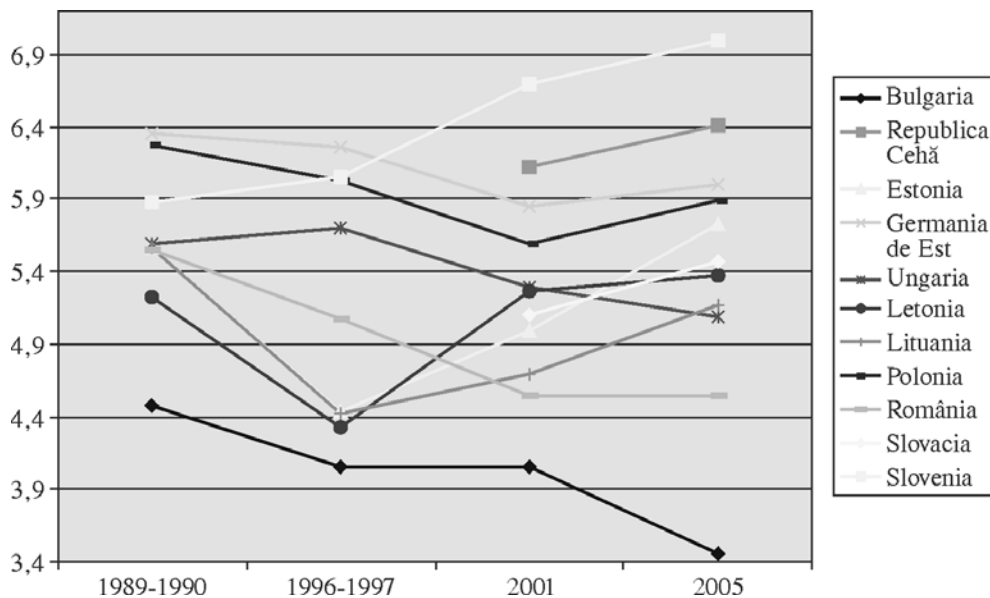

Figura 1. Satisfacția cu viața în statele noi membre UE, foste comuniste, 1989-2005, pe o scală de la 0 la 10 (surse : World Database of Happiness, CCEB 2005, Eurobarometrele 63-64, calcul personal)

După cum se vede din tabelul 1, țările europene postcomuniste au avut experiențe diferite în ceea ce privește satisfacția medie cu viața. În partea superioară a ierarhiei stă Slovenia cu o creștere impresionantă (19% din 1989-1990) care a adus-o în poziția de lider al grupului. Pe de altă parte, Bulgaria, cu cea mai mare scădere (22,9% comparativ cu 1989-1990), se detașează ca ultima în acest pluton. În partea superioară stă Germania de Est și Polonia, care mai degrabă au scăzut față de 1989-1990 (aproximativ 6%). Puternicul declin s-a oprit aproximativ în 2001, când ele au început să recupereze scăderea. Un tipar asemănător poate fi observat pentru Ungaria și România, dar aceste țări au rămas la nivele reduse. Este remarcabil că doar trei țări au atins din nou nivelele de la începutul tranziției și unele din ele s-au apropiat doar recent de nivele similare. Acestea sunt Slovenia și două dintre țările baltice

(Letonia și Estonia). Ultimele două dintre acestea au cunoscut un declin puternic până în 1996-1997, dar par să se refacă în ritmul cel mai rapid. Satisfacția medie cu viața a crescut în aceste state între 1996-1997 și 2006 cu procente de 17-29%, dar ele au încă nivele similare comparativ cu 1989-1990, după cum o arată tabelul 1. Din nefericire nu avem date pentru Republica Cehă și Slovacia înainte de 2001.

Ierarhia țărilor nu s-a schimbat foarte mult în procesul de tranziție. Slovenia, care a avut încă de la începutul tranziției o creștere semnificativă a nivelului mediu, și România, care a cunoscut o scădere, sunt doar excepții. Pentru țările situate în mijlocul acestei ierarhizări, schimbările nu vor fi ușor de evaluat, întrucât diferențele dintre nivelele lor nu ating pragul de semnificație statistică.

Tabelul 1. *Variațiile procentuale ale satisfacției cu viața în 2005 pentru fiecare dintre țările noi membre din 1989-1990, 1996-1997 și 2001*

	Creștere față de 1989-1990	Creștere față de 1996-1997	Creștere față de 2001
Bulgaria	-22,9%	-15,0%	-14,8%
Ungaria	-9,1%	-10,82%	-3,9%
România	-18,02%	-10,43%	0,0%
Letonia	2,8%	24,2%	2,2%
Germania de Est	-5,7%	-4,2%	2,5%
Slovenia	19,0%	15,5%	4,5%
Republica Cehă	n.a.	n.a.	4,8%
Polonia	-6,0%	-2,3%	5,4%
Slovacia	n.a.	n.a.	7,2%
Lituania	-7,1%	17,1%	10,4%
Estonia	3,0%	29,0%	14,6%

Surse : World Database of Happiness, CCEB 2001, Eurobarometrele 63-64, calcul personal.

Sunt trei tipare de variație în nivele absolute de-a lungul tranziției :

1. variație continuă (creștere : Slovenia, descreștere : Bulgaria). Pentru aceste țări forțele schimbării au aplicat un impuls neambiguu bunăstării subiective la nivel individual ;
2. descreștere accentuată în anii '90, stabilizare după 2001 (Ungaria, Germania de Est, Polonia, România). Aceste societăți par să fi reușit să stopeze declinul bunăstării subiective, dar nu au reușit încă să recupereze pierderea ;
3. un declin puternic până în 1996-1997, urmat de o creștere accentuată : țările baltice.

Putem face niște observații aici. Mai întâi, în cazul al doilea și al treilea, patternul de variație este în formă de V (e drept, în unghi obtuz în cazul al doilea), diferind doar anul în care s-a înregistrat cea mai scăzută valoare. În al doilea rând, pentru o mulțime de țări din cea de-a doua categorie, nu putem fi siguri dacă a avut loc un declin puternic în

anii '90, pentru că nu dispunem de măsurători între 1990 și 1996.

Variații recente ale nivelului bunăstării subiective

Datele din Eurobarometrul țărilor candidate (European Commission, 2001-2005) și mai recent din Eurobarometrele 63 și 64 (European Commission, 2005a, 2005b), publicate de Departamentul General de Presă și Comunicații, ne permit să observăm experiențele recente pe care aceste noi țări membre le-au avut în privința bunăstării subiective. Acestea sunt anchete pe eșantioane reprezentative de peste 1.000 de subiecți în fiecare țară, pe populație în vârstă de peste 15 ani. Ele folosesc următoarea întrebare pentru a măsura satisfacția cu viața :

„Pe ansamblu, sunteți foarte mulțumit, destul de mulțumit, nici mulțumit, nici nemulțumit, nu prea mulțumit sau deloc mulțumit cu viața dumneavoastră ?

- a) Foarte mulțumit ;

- b) Destul de mulțumit ;
 c) Nu prea mulțumit ;
 d) Deloc mulțumit” . (European Commission, 2005a, 2005b)

Mediile pe țară au fost transformate liniar la scala 0-10. Variațiile în satisfacția cu viața între 2001 și 2005 sunt înfățișate în figura 2.

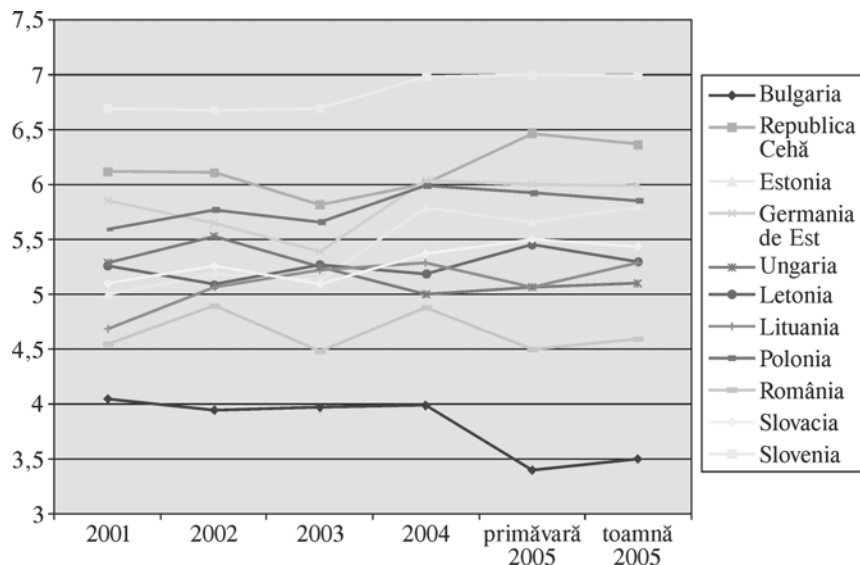

Figura 2. Satisfacția cu viața în statele noi membre UE, foste comuniste, 2001-2005, pe o scală de la 0 la 10 (surse : CCEB 2001-2005, Eurobarometrele 63-64, calcul personal)

Cele mai înalte nivele sunt în Slovenia (peste 6,5, ajungând la 7 pe o scală de la 0 la 10). Urmează Republica Cehă, cu un nivel final de aproximativ 6,5. La baza ierarhiei, țările care au aderat la 1 ianuarie 2007 : România (cu un trend stagnant între 4,5 și 5) și Bulgaria (și ea stagnantă până în 2004, dar în scădere în 2005 la un nivel de 3,5), ce se luptă sub linia mediană. Nu mult deasupra acestei linii urmează restul țărilor cu tendințe mixte. Pentru a clarifica schimbările din aceste țări, le-am clasificat în trei grupuri, pe baza poziției lor geografice și comportamentului în privința variabilei studiate :

- țările central-europene cu performanțe ridicate : Republica Cehă, Germania de Est și Polonia ;
- țările baltice : Estonia, Letonia și Lituania ;

- țările central-europene cu performanțe scăzute : Slovacia și Ungaria.

După cum arată figura 4, această categorizare conduce la o clarificare a tendințelor și pozițiilor acestor țări.

Pare să existe o diferență clară între următoarele două grupuri de țări :

1. cele aflate în poziții superioare care au cunoscut, de asemenea, o creștere în ultimii cinci ani : Slovenia, țările central-europene cu performanțe ridicate (Republica Cehă, Germania de Est și Polonia care s-au ridicat la peste 6 pe o scală de la 0 la 10) și țările baltice, care au atins nivele de aproximativ 5,5 puncte și au, de asemenea, un trend crescător. Pe acestea le putem numi „noile membre avansate” ;

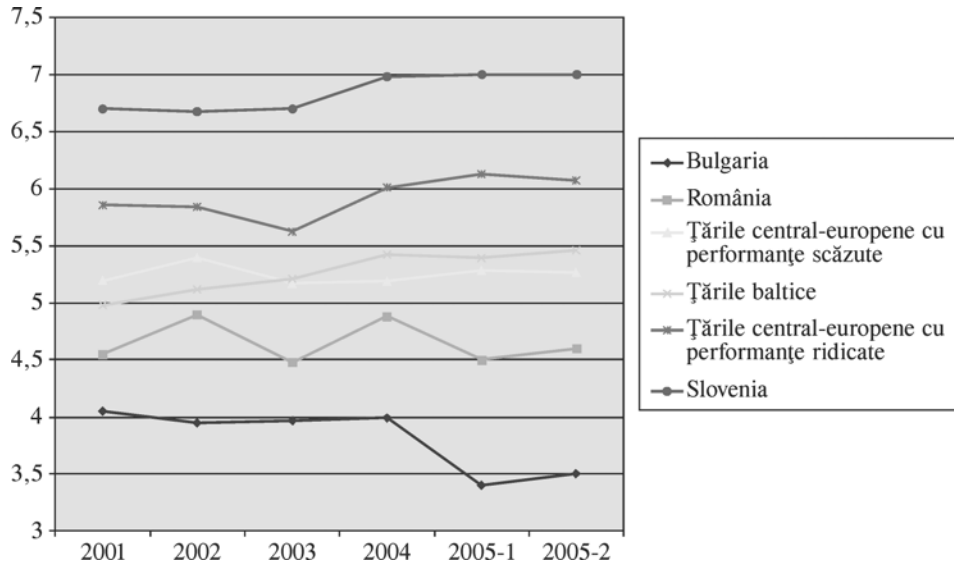

Figura 3. Satisfacția cu viața în statele noi membre UE (unele dintre acestea grupate în clustere), foste comuniste, 2001-2005, pe o scală de la 0 la 10 (surse : CCEB 2001-2005, Eurobarometrele 63-64, calcul personal)

2. cele în poziții inferioare, cu nivele stagnante : țările central-europene cu performanțe scăzute (Ungaria și Slovacia), România și Bulgaria. Dezvoltările în primul grup par a fi cele mai optimiste. Statele respective au cunoscut în cinci ani o creștere cu mai puțin de 5 procente (țările baltice cu 9 procente !) în nivelele bunăstării subiective și au cele mai mari șanse să prindă din urmă restul țărilor UE (dacă n-au făcut-o deja). Este important de observat că țările baltice au reușit să se ridice deasupra liniei mediane și au schimbat locurile cu țările central-europene cu performanțe scăzute Ungaria și Slovacia. Pentru acest ultim grup, ca și pentru Bulgaria și România, momentul de a se așeza în bloc-starturile cursei de prindere din urmă încă nu a venit, cel puțin din punctul de vedere al bunăstării subiective.

Bunăstarea subiectivă în țările UE15

Pentru a vedea ce perspective au statele noi membre trebuie să aruncăm o privire asupra satisfacției cu viața a membrilor mai vechi ai Uniunii Europene. După cum o arată datele extrase din World Database of Happiness, țările EU8 au avut nivele relativ stabile între 1973 și 2001. Am fost interesat aici de tendințele recente în ceea ce privește satisfacția cu viața în țările UE15. Figura 4 reprezintă nivelele de satisfacție cu viața în UE15 între 2001 și 2005.

Țările UE15 se stratifică în ceea ce privește satisfacția cu viața. Mai întâi vine Danemarca, cu nivelele de aproximativ 8-8,5, urmată de alte țări nordice precum Suedia, Finlanda, apoi de Olanda și de Luxemburg, cu valori apropiate de 8 pe o scară până la 10. Nivelele acestor țări par, de asemenea, să crească în acest interval. La capătul celălalt al ierarhiei, Grecia și Portugalia, distincte de alte țări, par să se lupte fără nici un

trend crescător, în jurul valorii de 5,5. O observație importantă este că ordinea în cazul PIB per capita nu se aplică în cazul Spaniei, cealaltă țară mediteraneană cu nivele neașteptat de mari, apropiate de cele central-

-europene precum Austria. Un șir divers de țări este situat în mijloc: Regatul Unit, Irlanda, și alte țări din partea centrală și sudică a continentului: Austria, Franța și Italia.

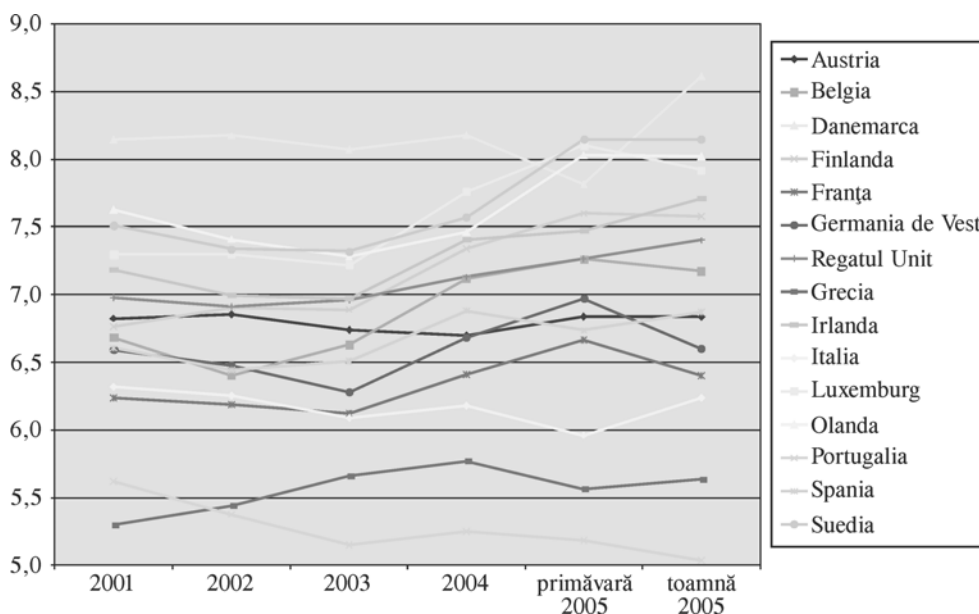

Figura 4. Satisfacția cu viața în statele UE15, 2001-2005, pe o scală de la 0 la 10 (surse: World Database of Happiness, Eurobarometrele 63-64, calcul personal)

Tabloul general: nivelele și tendințele bunăstării subiective în UE27

Pentru a compara în mod semnificativ membrii mai noi și mai vechi ai UE a fost nevoie de o clasificare, realizată doar pe baza nivelurilor și variației de satisfacție cu viața. Au rezultat următoarele clustere:

- țările UE15 cu performanțe ridicate: Danemarca, Suedia, Olanda, și Luxemburg, Irlanda și Finlanda;
- țările UE15 cu performanțe medii: Regatul Unit, Belgia, Spania, Austria, Germania de Vest, Franța, și Italia;

- țările UE15 cu performanțe scăzute: Grecia și Portugalia.

Tendențele din aceste clustere de țări sunt comparate cu cele ale noilor state membre și țărilor aderente. Rezultatele sunt arătate în figura 5.

Țările UE15 cu performanțe ridicate vin primele, cu cele mai înalte nivele – peste 8. Nu toate noile țări membre se situează, așa cum o prezic PIB-ul și alți indicatori economici și sociali, sub țările mai vechi în ceea ce privește nivelele satisfacției cu viața. Astfel, Slovenia, cea mai înaltă în rang între noile membre, chiar deasupra țărilor UE15 cu performanțe medii, cu nivele (aproximativ 7) și tendințe similare cu ultimul dintre

grupuri. Statele cel mai bine situate din grupul noilor membre din Europa centrală urmează la distanță de un punct. Comparativ, ultimele țări din UE15, Grecia și Portugalia, cu aproximativ 5,5 puncte, sunt la nivele apropiate cu cele mai scăzute dintre noile membre și

cu țările baltice, dar ultimele dintre acestea au un trend crescător. La distanță, atât de celelalte țări, cât și între ele, se situează țările aderente : România, cu un trend stagnant de aproximativ 4,7, și Bulgaria, cu un trend descrescător, sub 3,7.

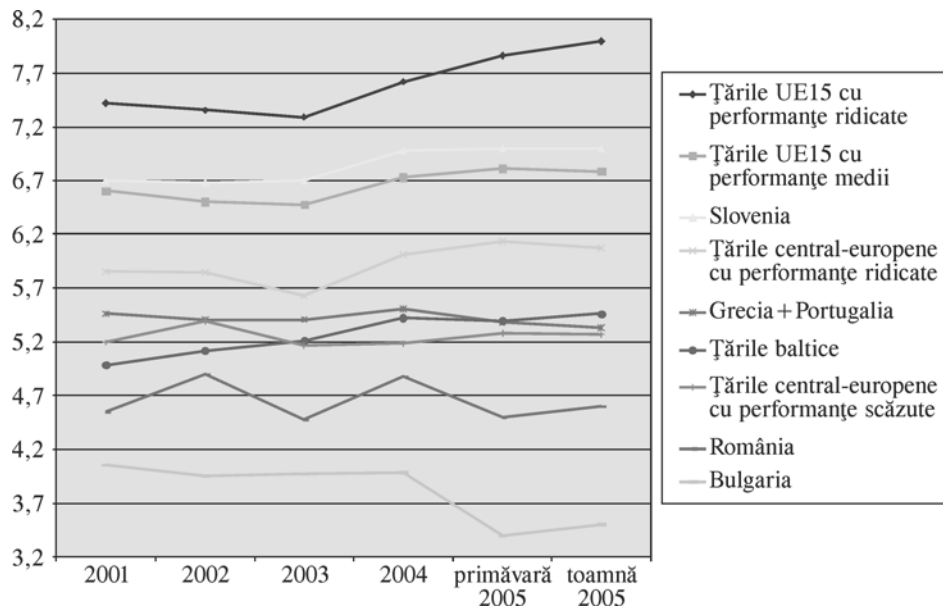

Figura 5. Satisfacția cu viața în Uniunea Europeană pe clustere de state, 2001-2005, pe o scală de la 0 la 10 (surse : CCEB 2001-2005, World Database of Happiness, Eurobarometrele, calcul personal)

Observăm cât de diverse sunt nivelele medii ale satisfacției cu viața în Uniunea Europeană, țările cele mai bine situate și cele mai rău situate distanțându-se între ele pe un interval de 3 puncte din 10. Acest ecart nu se îngustează, ci se lărgeste drastic odată cu aderarea României și Bulgariei, ajungând aproape de 5, ceea ce înseamnă aproape jumătate din amplitudinea scalei ! Aceasta implică faptul că politicile de convergență sunt și mai necesare după lărgirea UE.

O a doua observație este că, în apropierea momentului extinderii Uniunii Europene, grupurile de țări au tendințe diferite. Tabelul 2 arată evoluția satisfacției cu viața între 2001 și 2005.

Statelor baltice le sunt asociate cele mai înalte tendințe pozitive (aproximativ 10%), dar și cele mai bine situate țări în UE15 au o creștere apropiată (7,8%). Slovenia și cele mai bine situate țări dintre noile membre au, de asemenea, tendințe pozitive, cu o creștere de aproximativ 4% (adică aproape un procent pe an). Țările UE15 cu performanțe medii beneficiază doar de o creștere sub 3%, în vreme ce evoluțiile din Slovacia, Ungaria și România sunt mai degrabă stagnante. Țările cu nivelele cele mai scăzute din UE15, Portugalia și Grecia, au trenduri descrescătoare, iar în cazul Bulgariei evoluția pare mai degrabă o prăbușire.

Tabelul 2. Satisfacția cu viața în Uniunea Europeană și țările aderente grupate pe clustere de state, pe o scală de la 0 la 10, și variația nivelelor medii între 2001 și 2005

	2001	2002	2003	2004	2005 primăvara	2005 toamna	% creștere față de 2003	% creștere față de 2001
Țările UE15 cu performanțe ridicate	7,4	7,4	7,3	7,6	7,9	8,0	9,7	7,8
Slovenia	6,7	6,7	6,7	7,0	7,0	7,0	4,4	4,4
Țările UE15 cu performanțe medii	6,6	6,5	6,5	6,7	6,8	6,8	4,8	2,8
Țările central-europene cu performanțe ridicate	5,9	5,8	5,6	6,0	6,1	6,1	8,0	3,8
Grecia și Portugalia	5,5	5,4	5,4	5,5	5,4	5,3	-1,3	-2,3
Țările baltice	5,0	5,1	5,2	5,4	5,4	5,5	4,9	9,6
Țările central-europene cu performanțe scăzute	5,2	5,4	5,2	5,2	5,3	5,3	1,9	1,4
România	4,6	4,9	4,5	4,9	4,5	4,6	2,7	1,1
Bulgaria	4,1	4,0	4,0	4,0	3,4	3,5	-11,8	-13,5

Surse : CCEB 2001-2005, calcul personal.

Perspectivile de convergență ale noilor țări membre

În analiza pe care o face perspectivelor de aderare, Delhey (2001) argumentează că țările implicate în vechile valuri de aderare la UE nu arată nici un semn de convergență în ceea ce privește satisfacția cu viața. A existat, spune el, o ușoară creștere inițială datorată unei „stări de bine inițiale”, apoi acestea s-au întors la nivelele de satisfacție de dinainte de aderare. Această perspectivă este doar pe jumătate adevărată. Să urmărim nivelele medii din ultimii 15 ani, după cum se observă în figura 4. Irlanda, în primul rând, se situează printre țările UE15 cu cele mai înalte nivele de satisfacție, iar Spania printre țările cu nivele medii, între Belgia și Austria. Doar Portugalia și Grecia au nevoie să prindă din urmă plutonul și, într-adevăr, nu au o perspectivă prea optimistă.

Anul 2006 este prea apropiat de data de aderare pentru a permite testarea ipotezei „stării de bine inițiale”. Am încercat, totuși, să compar diferențele între 2005 și 2001 cu cele dintre 2005 și 2003 pentru noile state membre și cele aderente. Rezultatele sunt neconcludente, după cum arată tabelul 2. Slovenia, Slovacia, Ungaria și Bulgaria au nivele similare, în vreme ce țările central-europene mai bine situate și cele baltice au schimbat locurile între ele.

Doar jumătate din noii membri par să fie în poziția de a începe cursa de convergență cu țările membre ale UE15. Slovenia s-a ridicat deja la unele dintre cele mai ridicate nivele din UE25, în vreme ce Slovacia, Ungaria, România și Bulgaria nu arată nici un semn de trend pozitiv. Voi urmări cum sunt poziționate și restul țărilor în comparație cu țările UE15 și voi estima, printr-o procedură simplă, timpul prevăzut de convergență. Mai

întâi, voi prezenta modul cum a variat, între 2001 și 2005, ecartul față de țările cele mai bine situate din UE15 și cel față de Italia, care are cel mai scăzut nivel în rândul acestui grup de țări. Acest ecart s-a redus pentru țările central-europene cele mai performante, dar și pentru țările baltice, dar s-a adâncit pentru Grecia și Portugalia. Pe baza acestei evaluări, voi estima reducerea anuală a diferenței în procente și timpul când va

avea loc convergența. Acest moment de timp variază între 10 (cu Italia) și 83 de ani (față de mediana grupului) pentru țările central-europene cele mai performante și între 6 (cu Italia) și 22 de ani (cu media grupului) pentru țările baltice. Astfel, cele mai avansate țări dintre noile membre par să aibă o perspectivă mult mai bună de convergență decât Grecia și Portugalia. Rezultatele sunt înfățișate în tabelul următor :

Tabelul 3. *Variația ecartului între 2001 și 2005, descreșterea procentuală anuală a ecartului față de țările UE15 cu performanțe medii și față de Italia ; anii estimați de convergență cu aceste țări. Estimări prin extrapolare liniară folosind tendințe între 2001 și 2005*

	Țările central-europene cu performanțe ridicate	Grecia și Portugalia	Țările baltice
Variația ecartului față de UE15 cu performanțe ridicate între 2001 și 2005	0,95	1,27	0,82
% descreștere anuală a ecartului față de UE15 cu performanțe ridicate	1,20	-6,77	4,56
Ani estimați de convergență cu UE15 cu performanțe ridicate	83	n.a.	22
Variația ecartului față de Italia între 2001 și 2005	0,35	1,05	0,58
% descreștere anuală a ecartului față de Italia	16,31	-1,31	10,52
Ani estimați de convergență cu Italia	6	n.a.	10

Surse : World Database of Happiness, CCEB 2001-2005, Eurobarometrele 63 și 64, calcul personal.

Cum se corelează bunăstarea subiectivă cu indicatorii economici ?

Rolul indicatorilor subiectivi este de a completa indicatorii obiectivi de dezvoltare în măsurarea efectelor tranziției. Am văzut că ierarhia statelor în funcție de nivelele bunăstării subiective nu se potrivește neapărat cu cea pornind de la nivelele PIB. Folosind date din World Bank Development Indicators Database, din anchetele CCEB și Eurobaro-

metrele Standard, am reprezentat comparativ satisfacția cu viața în 2001 și PIB per capita în 2000. Unul dintre motivele pentru care am ales o diferență de un an între cele două măsuri este indisponibilitatea măsurii economice pe 2005. De asemenea, este rezonabil să presupunem că influența PIB-ului per capita într-o țară se va resimți cu mai multă putere anul viitor. Rezultatele sunt înfățișate în figura 6. Germania a fost inclusă ca o singură țară, pentru că nu sunt disponibile măsuri separate ale PIB pentru partea de est și cea de vest.

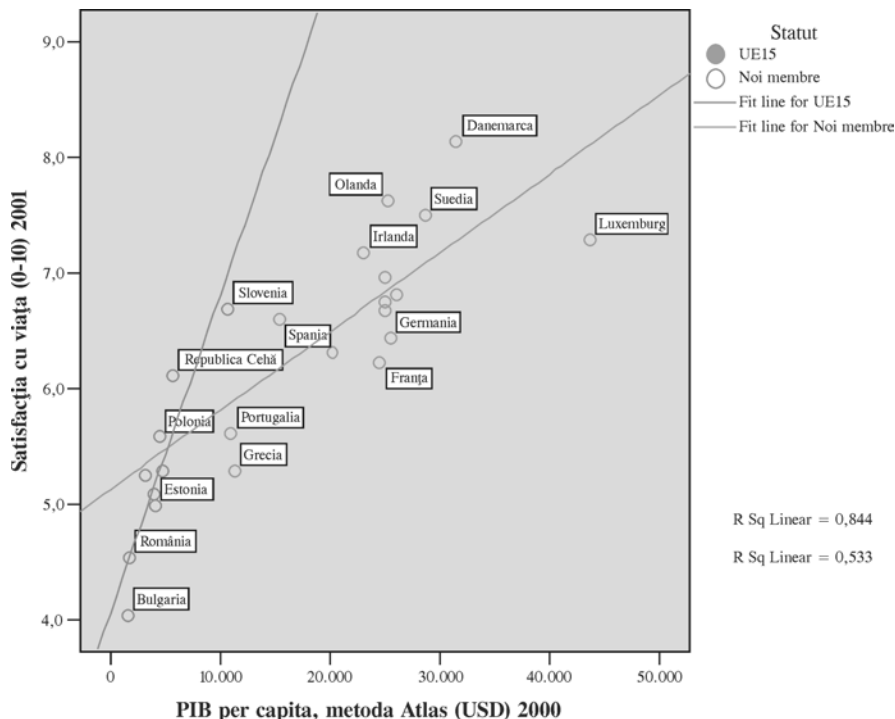

Figura 6. Satisfacția cu viața (0-10) în 2001, reprezentată împreună cu PIB per capita, calculat prin metoda Atlas (USD curent) în 2000, pentru UE15 și noile state membre (surse: World Bank Development Indicators Database, CCEB2001, Eurobarometrele standard)

Într-adevăr, ierarhizarea țărilor pornind de la nivelele satisfacției cu viața nu se corelează perfect cu ierarhia nivelelor PIB per capita. Când afișăm separat UE15 și statele noi membre imaginea se clarifică într-o oarecare măsură. Observăm că discrepanțele dintre aceste două măsuri sunt mai ridicate pentru țările UE15. Statele mediteraneene (cu excepția Spaniei) se află sub dreapta de regresie, cu o bunăstare subiectivă mai mică decât cea prezisă de PIB. O explicație facilă ar fi să apelăm la teza „caracterului național” care va scădea evaluarea vieții în cele mai multe țări mediteraneene și va crește satisfacția pentru o țară hispanică (este interesant că aceeași discrepanță pozitivă ca în Spania o găsim și în cazul Mexicului și altor țări hispanice). Statul Luxemburg se află

aproape în aceeași poziție, ceea ce nu ne miră, dat fiind nivelul foarte mare al PIB-ului comparativ cu toate celelalte state.

Pentru noile țări membre, ambele ierarhizări se corelează foarte bine (coeficientul de determinare fiind de 0,85). Explicația poate fi legată de ponderea importantă a factorului economic în bunăstarea subiectivă a țărilor mai puțin dezvoltate. Este, de asemenea, important că Slovenia și Republica Cehă au deja nivele de satisfacție comparabile cu țări ca Austria, Franța și Italia, în timp ce alți noi membri din Europa Centrală prezintă nivele comparabile cu Portugalia și Grecia, chiar dacă au un PIB per capita mult mai scăzut.

În figura 7 sunt reprezentate nivelele acestor variabile, dar pentru 2004/2005.

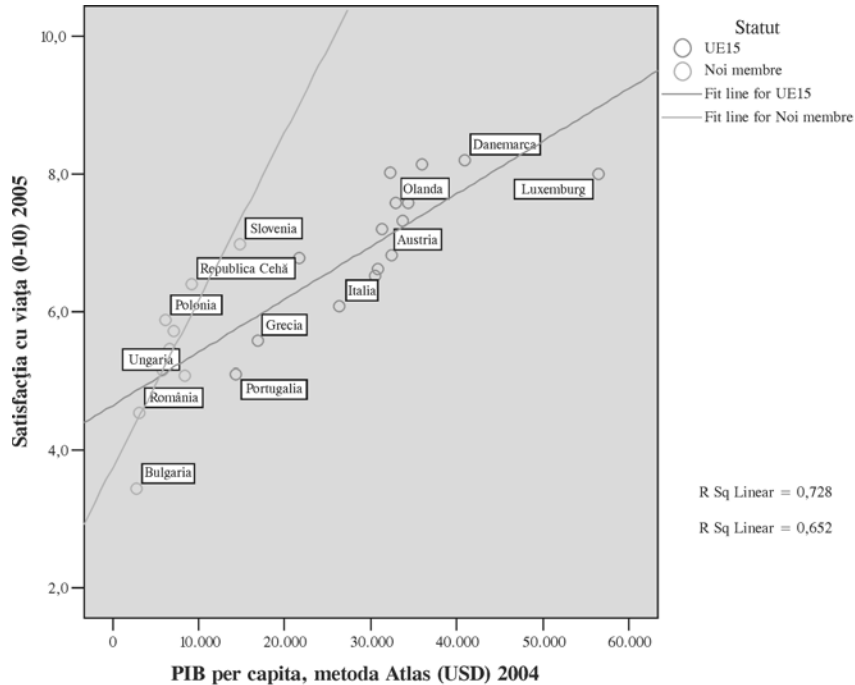

Figura 7. Satisfacția cu viața (0-10) în 2005, reprezentată împreună cu PIB per capita, calculat prin metoda Atlas (USD curent) în 2004, pentru UE15 și noile state membre (surse : World Bank Development Indicators Database, CCEB2001, Eurobarometrele standard)

Găsim aici cam același tablou, cu excepția faptului că statele noi membre cresc în ierarhia celor 25 de țări (de exemplu, Republica Cehă are acum nivele de bunăstare subiectivă mai ridicate decât Italia), iar celelalte țări au devenit mai omogene în privința celor doi indicatori (coeficientul de determinație este mai scăzut).

Cum au evoluat nivelele de satisfacție cu viața comparativ cu nivelele PIB per capita ? Figura 8 prezintă schimbările relative în cinci ani ale celor două variabile.

După cum se poate observa, cu excepția Sloveniei și Poloniei, toate țările noi membre au avut creșteri semnificative în ceea ce privește PIB per capita între 2000 și 2004, comparativ cu țările din UE15. Creșterea economică a fost foarte accentuată (aproximativ 70% în cinci ani!), pe lângă cei doar 30% în țările UE15. O altă observație este că, pentru ambele grupuri de țări, variația

relativă în satisfacția cu viața este mai scăzută decât variația PIB per capita (nu trece de 15%). Mai mult, cei doi indicatori nu sunt corelați. Pentru teoria bunăstării subiective, avem următoarele implicații.

1. Creșterea indicatorilor economici, precum PIB, nu are întotdeauna consecințe pozitive. Pentru condițiile de viață din țările europene, ea nu este imediat urmată de creșterea în infrastructură, calitatea serviciilor de sănătate și calitatea generală a societății care contribuie la creșterea satisfacției cu viața. Economiiștii au deja dubii în legătură cu valoarea indicatorilor de tip PIB în măsurarea dezvoltării sociale (Gondwe, 1992 ; Greenwood, 2004). În cazul statelor postcomuniste, surplusul obținut este adesea drenat de investitorii străini sau pur și simplu nu se poate valorifica din cauza corupției din țară.

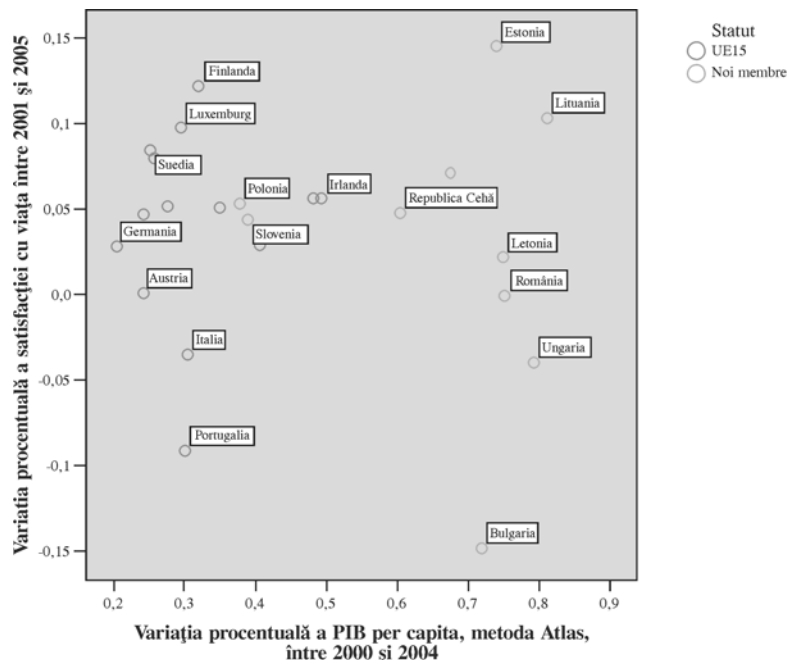

Figura 8. Creșterea satisfacției cu viața între 2001 și 2005 (relativă la nivelele din 2001), comparativ cu creșterile în PIB per capita, calculat prin metoda Atlas (USD curenți) între 2000 și 2004 (relative la nivelele din 2000) pentru țările UE15 și noile state membre (surse : World Bank Development Indicators Database, Eurobarometrele)

2. Dimpotrivă, dezvoltarea economică puternică pare a avea un efect negativ asupra calității societale, contribuind, printre altele, la creșterea inegalității de venit. Acești factori pot atenua creșterile în bunăstarea subiectivă și, drept rezultat, acestea vor fi mai mici decât așteptările.
3. În sfârșit, mai sunt și alți factori care explică de ce nu există o convergență mai rapidă în ceea ce privește satisfacția cu viața, luând în considerare creșterea puternică a PIB per capita. Jan Delhey afirmă că în cazul unor țări din fostul val de aderare este prezent și factorul cultural. Există, argumentează el, un caracter național care determină punctul de referință (*set-point*) pentru satisfacția cu viața. Putem, de asemenea, folosi și teoria comparației, propusă de Brickman și Campbell (1971), care prezice că oamenii se adaptează circumstanțelor. Acest proces ar

face ca nivelele naționale ale bunăstării subiective să varieze încet, chiar și după schimbări socioeconomice importante. Totuși, după părerea mea, trebuie să luăm în considerare nu numai indicatorii economici, ci și pe cei sociali și politici pentru a explica de ce satisfacția cu viața în aceste țări nu s-a schimbat semnificativ după aderarea la UE.

Concluzii și limitări

Studiul nostru a încercat să evalueze efectele subiective ale transformărilor socioeconomice asociate cu tranziția și integrarea în UE a unsprezece noi state membre, foste socialiste (inclusiv Germania de Est). Ne-am concentrat asupra satisfacției cu viața, componenta cognitivă generală a vieții. În aceste societăți, variabila studiată a avut tendințe în formă

de V în anii '90, cu un minim în jurul anilor 1996-1997, când, probabil, criza generată de tranziție a afectat cel mai mult populația. Diferențele între țări s-au păstrat în general de-a lungul acestui proces. Doar Slovenia și țările baltice au reușit să crească în ierarhizare, iar România a descrescut. În vreme ce pentru țările foste comuniste nivelele bunăstării subiective sunt puternic corelate cu cele ale indicatorilor economici precum PIB per capita, cele mai multe dintre ele au cel puțin același nivel de satisfacție în viața cu țările mediteraneene din penultimul val de lărgire, Grecia și Portugalia. Mai mult, Slovenia se numără printre țările cu cele mai înalte nivele din Europa. În acest sens s-au sugerat două tipuri de explicații :

1. În societățile noilor state membre există o viață mult mai bună decât o arată indicatorii economici (de exemplu, au locuri de muncă mai sigure și se bucură de mai multă coeziune socială).
2. Aspirațiile cetățenilor lor nu sunt atât de ridicate ca în UE15.

Un spațiu important a fost dedicat perspectivelor de convergență în ceea ce privește satisfacția cu viața. Această întreprindere este riscantă chiar pentru economiști, care beneficiază de serii de timp mult mai bune, având în vedere caracterul nonliniar ale multor dezvoltări postaderare. Am considerat însă că și o estimare grosieră ar putea fi într-o anumită privință utilă. Pe baza datelor culese între 2001 și 2005, se pare că Slovenia a prins deja din urmă plutonul țărilor UE15 cu performanțe medii, în vreme ce statele cu tendințe deloc încurajatoare (Slovenia, Ungaria, România și Bulgaria) nici nu se pot gândi la acest lucru înainte ca nivelele lor să evolueze pozitiv. Grupul care este într-adevăr

în poziția să realizeze convergența, cuprinzând țări central-europene (Republica Cehă, Polonia, Germania de Est) și țările baltice, pare însă a avea perspective mult mai optimiste chiar decât Grecia și Portugalia. Nivelele de bunăstare subiectivă vor converge în zece ani cu Italia, deși, dacă se păstrează actualul nivel de creștere, prinderea din urmă a întregului grup al țărilor UE15 cu performanțe medii va lua între 20 și 80 de ani.

În final, creșterea relativă a satisfacției cu viața în rândul cetățenilor țărilor membre între 2001 și 2005 este mai redusă decât cea a PIB per capita, iar creșterile celor doi indicatori nu sunt corelate. Explicația principală ar fi creșterea economică, manifestată în evoluția pozitivă a indicatorilor precum PIB, are nevoie de timp pentru a-și arăta efectele pozitive asupra vieții din țările central și vest-europene. Și nu este în întregime sigur că întotdeauna creșterea economică accelerată are consecințe pozitive asupra calității societale, având în vedere, printre altele, creșterea inegalităților de venit pe care o aduce după sine.

Doar jumătate dintre țări au reușit să atingă nivelul mediu de satisfacție de la începutul tranziției. Dacă doar acest argument va fi luat în considerare, putem infera cu ușurință că suntem departe de a putea concluziona că tranziția din țările postcomuniste a ajuns la sfârșitul acestui proces.

Puținele date disponibile limitează însă puternic orice demers de acest gen. Pentru a încerca prognoze este necesar un interval de timp mult mai mare. Creșterea economică trebuie luată și ea în considerare, ca și resursele pentru optimismul public. Nici experiența țărilor cuprinse în valurile trecute de aderare nu trebuie trecută cu vederea, pentru ca procesul de convergență să fie modelat cu mai multă acuratețe.

Bibliografie

- Andrews, F.M. (1991). Stability and Change in Levels and Structure of Subjective Well-Being – USA 1972 and 1988. *Social Indicators Research*, vol. 25, 1, 1-30.
- Bălțătescu, S. (2001). Quality of life in Romania. Lucrare prezentată la Euromodule Workshop Wissenschaft Zentrum Berlin.

- Bălătescu, S. (2004). Determinanți ai satisfacției cu viața în perspectivă transecțională. În C. Zamfir și E. Zamfir (ed.), *Conferința anuală a Asociației Române de Sociologie și a Asociației Române de Promovare a Asistenței Sociale*, 7-8 mai, Cluj.
- Bălătescu, S. (2006). Probleme ale transformării scalelor de satisfacție față de viață. *Calitatea vieții*, vol. 17, 1-2, 153-170.
- Bornschier, V., Herkenrath, M., Ziltener, P. (2004). Political and economic logic of Western European integration: a study of convergence comparing member and non-member state, 1980-98. *European Societies*, vol. 6, 1, 71.
- Brickman, P.D., Campbell, T. (1971). Hedonic relativism and planning the good society. În M.H. Appley (coord.). *Adaptation Level Theory: A Symposium*, New York: Academic Press, 287-304.
- Brüggemann, R., Trenkler, C. (2005). Are Eastern European Countries Catching Up? Time Series Evidence for Czech Republic, Hungary, and Poland. *Sonderforschungsbereich 649*, Humboldt University, Berlin, Germany, SFB649DP2005-014.
- Campbell, A., Converse, P.E. (1972). *The Human Meaning of Social Change*. New York: Russell Sage Foundation.
- Commission of the European Communities. (2004). *The EU Economy: 2004 review*. The Commission, Bruxelles.
- Costa, P.T., McCrae, R.R., Zonderman, A.B. (1987). Environmental and dispositional influences on well-being: Longitudinal follow-up of an American national sample. *British Journal of Psychology*, v. 78, 3, 299-306.
- Cummins, R.A. (2003). Normative life satisfaction: Measurement issues and a homeostatic model. *Social Indicators Research*, v. 64, 2, 225-256.
- Delhey, J. (2001). The Prospects of Catching up for new EU Members. *Social Indicators Research*, vol. 56, 2, 205.
- Diener, E. (1994). Assessing Subjective Well-Being – Progress and Opportunities. *Social Indicators Research*, v. 31, 2, 103-157.
- Diener, E., Biswas-Diener, R. (2000). New Directions in Subjective Well-Being Research: The Cutting Edge.
- Diener, E., Lucas, R.E. (2000). Explaining differences in societal levels of happiness: relative standards, need fulfillment, culture, and evaluation theory. *Journal of Happiness Studies*, vol. 1, 41-48.
- European Commission (2001-2005). *Candidate Countries European Barometers*. http://europa.eu.int/comm/public_opinion/index_en.htm.
- European Commission (2005a). *Standard Eurobarometer 63*. http://europa.eu.int/comm/public_opinion/index_en.htm.
- European Commission (2005b). *Standard Eurobarometer 64*. http://europa.eu.int/comm/public_opinion/index_en.htm.
- Fahey, T., Smyth, E. (2004). Do Subjective Indicators Measure Welfare? Evidence from 33 European societies. *European Societies*, vol. 6, 1, 5.
- Frijters, P., Geishecker, I., Haisken-DeNew, J.P., Shields, M.A. (2005). Income and life satisfaction in post-transition Russia: A new empirical methodology for panel data.
- Gondwe, D.K. (1992). *Political economy, ideology, and the impact of economics on the Third World*. New York: Praeger.
- Graham, C., Pettinato, S. (2002). Frustrated achievers: Winners, losers and subjective well-being in new market economies. *Journal of Development Studies*, v. 38, 4, 100-140.
- Greenwood, D.T. (2004). Measuring quality of life with local indicators. În E.N. Wolff Jerome Levy Economics Institute. (coord.), *What has happened to the quality of life in the advanced industrialized nations?*. Cheltenham, UK; Northampton, MA: Edward Elgar, 334-374.
- Habich, R. (2005). European Social Structures in Comparison. *International Joint Workshop: Europe and North America – Societies in Contrast*. Hanse Institute for Advanced Study. Delmenhorst, Germania.
- Michalos, A.C. (1985). Multiple Discrepancies Theory (Mdt). *Social Indicators Research*. vol. 16, 4, 347-413.

- Orsolya, L. (2002). Tasting Freedom : Happiness, religion and economic transition : Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics research paper.
- Saris, W.E. (2001), What Influences Subjective Well-Being in Russia?. *Journal of Happiness Studies*, vol. 2, 2, 137-146.
- Schwartz, N., Strack, F. (1999). Report on Subjective Well-Being : Judgemental Process and Their Methodological Implications. În D. Kahneman, E. Diener N. Schwartz (coord.), *Well-Being : The Foundations of Hedonic Psychology*, New York : Russel Sage Foundation, 61-84.
- Schyns, P. (2001). Income and Satisfaction in Russia. *Journal of Happiness Studies*, vol. 2, 2, 173-204.
- Stiglitz, J.E. (2002). Employment, social justice and societal well-being. *International Labour Review*, vol. 141, 1-2.
- Stones, M.J., Kozma, A., Hannah, T.E., McKim, W.A. (1991). The correlation coefficient and models of subjective well-being. *Social Indicators Research*, vol. 24, 4, 317-327.
- Veenhoven, R. (1993). *Happiness in nations : subjective appreciation of life in 56 nations, 1946-1992*. Erasmus University of Rotterdam, Department of Social Sciences, RISBO, Center for SocioCultural Transformation, Rotterdam.
- Veenhoven, R. (1994). Is Happiness a Trait – Tests of the Theory That a Better Society Does Not Make People Any Happier. *Social Indicators Research*, vol. 32, 2, 101-160.
- Veenhoven, R. (2000). The four qualities of life. Ordering Concepts and Measures of the Good Life. *Journal of Happiness Studies*, vol. 1, 1-39.
- Veenhoven, R. (2001). Are the Russians as Unhappy as they say they are?. *Journal of Happiness Studies*, vol. 2, 2, 111-136.
- Veenhoven, R. (2002). Why social policy needs subjective indicators. *Social Indicators Research*, vol. 58, 1-3, 33-45.
- Veenhoven, R. (2006). *World Database of Happiness, Distributional Findings in Nations, Erasmus University Rotterdam*. www.worlddatabaseofhappiness.eur.nl.
- Yuan, H., Brockmann, H. (2005). Institutional Transition and Subjective Well-being : a Comparison between China and East Germany. Lucrare prezentată la Wroklav Quality of Life Conference.
- Zamfir, C. (2004). *O analiză critică a tranziției. Ce va fi după*. Iași : Editura Polirom.
- Zavisca, J., Hout, M. (2005). Does Money Buy Happiness in Unhappy Russia?. *Institute of Slavic, East European, and Eurasian Studies. Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies*. Berkeley : University of California.

Primit la redacție : mai 2007